

Kapitola první

Země divochů

Bylo by možné napsat skvělé cestopisy o Francii a o zemích, které považujeme za známé; neobvyklé se totiž nenachází jen v cizině. I doma bychom mohli učinit ohromné objevy a dospět k pozoruhodným postřehům, kdybychom uměli pohlédnout na důvěrně známou krajinu neobvyklým pohledem – dívat se na Francii, jako bychom k ní nepatřili.

— Charles Péguy

„Nemusíte jezdit do Ameriky, abyste viděli divochy,“ poznamenal Pařížan, když se procházel burgundským venkovem čtyřicátých let 19. století. „Tady jsou Rudokožci Fenimora Coopera.“ Tak psal Balzac ve svých *Venkovanech* (1844).

Opravdu existuje mnoho důkazů naznačujících, že rozsáhlé části Francie 19. století byly obývány divochy. Historik Louis Chevalier (1911–2001) nám ukázal, jak se tato nálepka připisovala městské chudině – *classe laborieuse, classe dangereuse* – kolem poloviny 19. století. Stejně dobře ji však lze, a to i pro jeho druhou polovinu, vztáhnout i na venkovské obyvatelstvo – stejně podivné a málo známé, stejně tvrdě pracující, i když možná méně nebezpečné, protože nebylo tak koncentrované na malém prostoru.

Před rokem 1857, kdy vysazování borovicových porostů zahájilo úsvit nové éry (i když zatím jen slabý úsvit), se odkazy na divoštví hojně vyskytují – vztahují se stejně tak na krajinu, životní podmínky i samotné obyvatelstvo. Poutníci na cestě do Santiaga de Compostela se obávali přechodu přes kraj Landes*, protože tam „nenacházeli ani chléb, ani víno, ani ryby, ani pramen“. Když Edouard Feret v roce 1874 vydal své monumentální dílo *Statistique générale du département de la Gironde*, odvodnění bažinatého Médocu bylo stále živou vzpomínkou a mnoho obyvatel Bordeaux si pamatovalo častý výskyt horeček i stojaté vody, které tomuto kraji daly původní jméno – *in medio aquae* („uprostřed vody“, Akvitánie). Pokud jde o rozsáhlé pustiny jižně od Bordeaux, ty zůstávaly i nadále nezkrocené – divoké, vyprahlé, sužované pelagrou a horečkami mezi obyvatelstvem stejně nespoutaným jako jejich prostředí.

Od Bordeaux až po Bayonne se rozkládala divočina, stejně jako v prostoru mezi ostrovem Île-d'Yeu u atlantského pobřeží a departementem Drôme na východě, kde v roce 1857

---

* Landes – historický kraj a současně departement v jihozápadní Francii. V 19. století jeho krajinu všichni vnímali jako nehostinnou; postupovaly ji totiž rozsáhlé bažiny i pusté, neobyvatelné písčité pláně. Kvůli podmáčenému terénu museli zdejší obyvatelé často používat vysoké chůdy, aby nezapadli. Až do poloviny 19. století zde převládalo tradiční pastevectví, a to především ovcí. Zásadní změnu přinesl rok 1857, kdy Napoleon III. nařídil rozsáhlé zalesňování borovicemi a odvodnění půdy, což vedlo k přeměně krajiny a hospodářskému rozvoji.

jistý plukovník vyjádřil naději, že železnice by mohly zlepšit osud „populace zaostávající o dvě až tři století za svou současností“ a „odstranit divošské instinkty zrozené z izolace a bídy“. Měšťané v Tulle nazývali venkovany *peccata* (hříchy) a jeden kněz z Corrèze, sám potomek prosté rodiny z tohoto departementu, kterému byla přidělena venkovská farnost, poznamenal s pohrdáním: „Venkovan, to prostě znamená hřích, prvotní hřích, který viditelně přetrvává v celé své naivní brutalitě.“ Tuto poznámku, zaznamenanou Josephem Rouxem, si pravděpodobně zapsal na počátku Třetí republiky. K dispozici máme mnoho obdobných. „Špína, hadry, ubohé divoštství“ (*Loire-Inférieure*, 1850). „Hrubí, sotva civilizovaní, jejich povaha je mírná, ale divoká“ (*Loire*, 1862). Není divu, že v roce 1865 statkář z Limousinu použil slova, která se příliš nelišila od těch, jež La Bruyère napsal o dvě století dříve: „Zvířata na dvou nohách, sotva připomínající člověka. Venkovanovo oblečení je špinavé; pod jeho hrubou kůží nelze spatřit proudící krev. Divoký, tupý pohled neprozrazuje ani záblesk myšlenky v mozku této bytosti, morálně i fyzicky zakrnělé.“

Vzpouře proti bonapartistickému převratu v prosinci 1851 přinesly úrodu podobných označení, jako *divoké hordy*, *země divochů*, *barbaři*. Ještě v roce 1903 se téma venkovského divoštství stále objevovalo, a to v díle profesionálního cestovatele, který při návštěvě Limousinu, kousek na sever od Brive, byl ohromen divokým charakterem tohoto kraje a zvláště „*huttes de sauvages*“ (primitivními chatrčemi), v nichž lidé žili. Jaké úlevy bylo dosáhnout po divokosti nekonečných kaštanových hájů byť jen okraje nějakého městečka. Město totiž bylo synonymem civilizace a civilizace byla něčím, co venkov postrádal.

V šedesátých až osmdesátých letech 19. století se v zprávách školních inspektorů opakovaně objevovaly odkazy na pokrok a na roli škol při kultivování populace. Odrážely převažující přesvědčení, že některé oblasti byly necivilizované, tedy neintegrováné, neasimilované do francouzské civilizace a jejich obyvatelé chudí, zaostalí, nevzdělaní, divocí, barbarští, žijící jako zvířata vedly svých zvířat. Škola je měla naučit slušnosti, morálce, gramotnosti, znalosti francouzštiny a Francie, měla jim všít píť povědomí o právní a institucionální struktuře ve světě za horizontem jejich bezprostřední venkovské komunity. Léon Gambetta to vše shrnul v roce 1871 slovy: „Venkované byli intelektuálně o několik století pozadu za osvícenou částí země. Mezi nimi a námi byla obrovská propast, mezi těmi, kdo mluví správnou francouzštinou, a těmi, kteří – jak je kruté to říci – jen koktají.“ Venkovan musel být integrován do národní společnosti, ekonomiky a kultury, tedy kultury měst a zvláště města par excellence, Paříže.

V roce 1830 Stendhal mluvil o smrtícím trojúhelníku mezi Bordeaux, Bayonne a Valence, kde „lidé věří na čarodějnice, neumějí číst a nemluví francouzsky.“ A Flaubert, když se v roce 1846 jako turista procházel po trhu v Rosporden, poznamenal o venkovanech kolem sebe: „Podezřívaví, úzkostní, zmatení vším, co vidí a čemu nerozumí, rychle spěchají opustit město.“ Od Balzaca po Zolu, a u mnoho dalších, se venkovan objevuje jako temná, tajemná, nepřátelská a hrozivá postava. Když není ušlechtilým divochem, jak ho viděla George Sandová, je prostě jen divochem.

V podstatě však veškerá ta divokost byla jen uzavřenost, mrzutost, za níž venkované skrývali své skutečné pocity. Tak tomu muselo být zvláště v oblastech, jakou představovala

Bretaň, kde si venkované nebyli jistí, že když se vypraví do města, budou tamní obyvatelé rozumět jejich nářečí. Jak uvidíme později, ti, kdo mluvili francouzsky, tu a tam při cestách po své zemi potřebovali tlumočníky. A to rozhodně neprospívalo komunikaci a porozumění mezi jednotlivými francouzskými regiony ani společenskými vrstvami.

V Languedoku byly nižší třídy považovány – a dodejme, považovaly samy sebe – za podřadný druh: například o languedockých venkovských dívkách se tradovalo, že jsou malé, černé a shrbené, zkrátka že tvoří „jiné plemeno“, odlišné od dívek z měst. Na obdobném předsudku se zakládal jev, kdy až do devatenáctého století venkovské porodní báby hnětly lebky novorozenců ve snaze dát malým kulatým hlavám venkovských dětí oválný tvar, neboť právě tím se v jejich představách vyznačovalo inteligentnější obyvatelstvo měst.

Jsem přesvědčen, že napětí, či dokonce nepřátelství mezi venkovem a městem, které bylo dědictvím feudálních časů, přetrvalo hluboko do moderní doby.